

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2022. – Т. 46. – С. 90-100
DOI: 10.31861/mhpi2022.46.90-100

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2022. – Volume. 46. – pp. 90-100
DOI: 10.31861/mhpi2022.46.90-100

УДК 327(477)

© Віктор Пашков¹

Передумови та специфіка становлення українсько-американських відносин на початку 1990-х рр.

У статті висвітлюються політичні умови становлення на міждержавному рівні українсько-американських відносин у період розпаду СРСР, причини стриманого ставлення США до перспектив української незалежності.

Аналізується офіційна позиція адміністрації Дж. Буша-старшого щодо суспільно-політичних процесів у СРСР у 1989-1991 рр., чинники, інтереси та розрахунки, які впливали на її формування. У цьому контексті доводиться, що самостійницький курс українського керівництва суперечив стратегії США щодо ситуації в СРСР, яка робила ставку на підтримку реформаторського курсу М. Горбачова та збереження радянської держави в новій конфігурації. Як результат, проголошення незалежності України викликало прохолодну реакцію у Вашингтоні.

Також висвітлюються дискусії та вагання всередині адміністрації Дж. Буша-старшого після українського референдуму 1 грудня 1991 р. щодо офіційного визнання незалежності України та спроби пов'язати рішення про визнання з зобов'язаннями з ядерного роззброєння.

Ключові слова: українсько-американські відносини, союзний договір, незалежність, референдум, ядерна зброя, розпад СРСР, Дж. Буш-старший.

Prerequisites and Specificity of the Establishment of Ukraine-US Relations at the Early 1990s

The article reveals the contradictory conditions of the formation of Ukraine-US relations at the interstate level in the early 1990s. It highlights the American strategy and approaches to the struggle of Moscow and the republican elites within the USSR over the new union agreement, the reasons for Washington's support for M. Gorbachev's course.

It is noted that the strategic goal of the USA in this situation was to preserve the reformed USSR, albeit in a weakened form, as a convenient partner within the bipolar system. Based on this, the centrifugal tendencies and ambitions of the Soviet republics were perceived coolly by the US government. On the other hand, supporting the allied center, the USA chose not to interfere in the internal struggle of the Soviet elites for power.

In this context, L. Kravchuk's independent course was perceived in the USA as undesirable and to some extent dangerous from the point of view of maintaining control over the Soviet nuclear arsenal. The result of inadequate understanding and assessment of the prospects of the disintegration processes in the USSR on the part of the American leadership and intelligence services was the scandalous speech of the US President J. Bush Sr. on August 1, 1991 in the Verkhovna Rada, in which he directly opposed Ukraine's declaration of independence.

It is proved that there was no policy of the administration of J. Bush Sr. regarding Ukraine until the fall of 1991. Only after the failure of the August putsch in Moscow and the declaration of Ukrainian independence did the US government begin discussions about the prospects of the collapse of the USSR and the prospects of Ukraine-US relations.

Acting in captivity of old patterns of thinking, the administration of J. Bush Sr. even after the Ukrainian referendum on December 1, 1991, hesitated with the decision to officially recognize the independence of Ukraine. Only three weeks later, when it finally became clear that the USSR had ceased to exist, the USA decided to recognize Ukraine and establish diplomatic relations with it.

¹ Кандидат політичних наук, доцент кафедри соціології та політології Національного авіаційного університету, Україна. E-mail: viktor.pashkov.polit@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4273-2181>.

Keywords: Ukraine-US relations, alliance treaty, independence, referendum, nuclear weapons, collapse of the USSR, J. Bush Sr.

Постановка наукової проблеми та її значення. Зміцнення ваги нашої країни у міжнародних відносинах потребує розвитку партнерських відносин з провідними країнами світу. На сучасному етапі розвиток стратегічного партнерства зі США, поряд із курсом на європейську інтеграцію є одним із ключових пріоритетів зовнішньої політики України.

Становлення і розвиток українсько-американських відносин має тривалу історію та бере початок із проголошення незалежності України. Сполучені Штати визнали Україну 25 грудня 1991 р. рішенням Президента Дж. Буша-старшого. Вже 3 січня 1992 р. між країнами були встановлені офіційні дипломатичні відносини.

За 30 років українсько-американська співпраця пройшла шлях від відносин наддержави з молодою пострадянською країною до відносин стратегічного партнерства, що відображає зростання як значення України для американської зовнішньої політики, так і підтримки США для українського народу та влади. Сьогодні можна впевнено говорити, що США є головним союзником України у протистоянні російській агресії.

У цьому контексті цікавим у науковому відношенні стає вивчення передумов та специфіки започаткування відносин між Україною та США на міждержавному рівні, що відбувалося у період розпаду СРСР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика українсько-американських відносин традиційно притягує увагу вітчизняних політологів і істориків, враховуючи її практичну актуальність. Разом із тим, період початку 1990-х рр. висвітлений значно менше, ніж етап проголошення стратегічного партнерства (друга половина 1990-х рр.) та наступні періоди, та розглядається лише поверхнево у контексті більш широких історичних відрізків. Так І. Дудко висвітлює процес формування політики США щодо пострадянських країн та місце України у ній. Вітчизняні дослідники Д. Лакішик і А. Горук висвітлюють еволюцію відносин України та США у 1990-х рр. Безпосередньо періоду, який нас цікавить присвячені праці вітчизняних істориків Н. Городні, М. Срібної та політолога А. Худоїлія. Зокрема Н. Городня розкриває ключові події та постаті, пов'язані з формуванням позиції США щодо України в адміністрації Дж. Буша-старшого, а А. Худоїлій аналізує становлення двосторонніх відносин на початку 1990-х рр. з точки зору політичних інтересів і прагнень сторін.

Разом із тим, невисвітленою залишається логіка та чинники, які впливали на позиції сторін в умовах розпаду СРСР, внутрішня динаміка та уявлення сторін у процесі започаткування двосторонніх контактів.

Формулювання мети та завдань статті. Метою роботи є висвітлення умов і специфіки становлення двосторонніх відносин України та США, виявлення чинників, інтересів і прагнень сторін у цьому процесі. Для реалізації мети необхідно вирішити наступні завдання: проаналізувати стратегію США щодо суспільно-політичних процесів в СРСР у 1989-1991 рр.; розкрити ставлення адміністрації Дж. Буша-старшого до питання про українську незалежність і самостійницьких прагнень керівництва УРСР; визначити інтереси сторін після проголошення незалежності України та внутрішню логіку вибудовування двосторонніх відносин на початку 1990-х рр.

Виклад основного матеріалу. У квітні 1985 р. до влади в СРСР, який переживав економічну стагнацію, прийшла ліберальна частина партійної номенклатури на чолі з М. Горбачовим. З метою подолання кризових процесів в державі нове керівництво оголосило курс на проведення економічних і політичних реформ, покликаних адаптувати радянську систему під нові реалії. Цей курс передбачав припинення геополітичного протистояння з Заходом відповідно до концепції нового політичного мислення. У свою чергу у Вашингтоні реформаторський курс радянського керівництва сприйняли як можливість нормалізації відносин з Москвою та отримання поступок з багатьох міжнародних питань.

Політика адміністрації Дж. Буша-старшого щодо СРСР відштовхувалася від думки, що глибока економічна криза, в якій опинився СРСР у цей період, підштовхуватиме радянське керівництво до зниження рівня конфронтації з Заходом, щоб сконцентруватися на стабілізації економіки. Подальші події – початок виводу радянських військ зі Східної Європи, згода на

об'єднання Німеччини, угоди про звичайні збройні сили в Європі (1990) та про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (1991) лише зміцнили це переконання.

Радянський лідер М. Горбачов на Заході сприймався як передбачуваний і конструктивний партнер, налаштований на нормалізацію відносин. Тому головну ставку Вашингтон відкрито робив на підтримку реформаторського курсу Горбачова. Згідно зі Стратегією національної безпеки США (1990), США прагнули до інтеграції СРСР у світову систему як партнера, взаємному скороченні ядерних сил і підтримки стратегічної стабільності, а також були зацікавлені в успіху економічних і політичних реформ, розпочатих радянським керівництвом².

У протистоянні союзного уряду та республік, яке розгорнулося у 1989-1991 рр., Вашингтон підтримував Москву, однак волів не втручатися у переговори щодо нового союзного договору. Так на початку 1991 р. уряд США прийняв рішення про спрямування всієї фінансової і продовольчої допомоги союзному уряду в Москві, а не окремим республікам, щоб не підігравати відцентровим тенденціям. Така позиція Сполучених Штатів не була альтруїстською і спиралась на прагматичні геополітичні розрахунки. Збереження СРСР, хоч і в ослабленому вигляді, було зручним. Це дозволяло посилити американський вплив у рамках біполярної системи і при цьому не зруйнувати існуючу архітектуру світової безпеки, яка забезпечувала стратегічну стабільність. Порівняно з 1989 р., коли адміністрація Буша-старшого заступила до справ, міжнародна ситуація на початок 1991 р. складалася для США вкрай позитивно.

Відхід СРСР зі Східної Європи, Афганістану, об'єднання Німеччини суттєво посилили американські позиції у світі. До того ж, радянське керівництво було налаштовано на конструктивну співпрацю зі Сполученими Штатами. Так у березні 1991 р. радник Державного департаменту Р. Зоелік на слуханнях у Сенаті заявив, що американський уряд не підтримує дезінтеграційні процеси в СРСР і не розглядає критеріїв для визнання незалежності радянських республік, окрім держав Балтії (США ніколи не визнавала включення останніх до складу СРСР у 1940 р.).

На фоні відсутності будь-якої політики адміністрації Дж. Буша-старшого щодо України Конгрес виявляв дедалі більший інтерес до української проблематики. 15 листопада 1989 р. Сенат ухвалив резолюцію до президента з питання легалізації заборонених в СРСР українських церков, а у березні 1990 р. була ухвалена спільна резолюція обох палат про проведення тижня пам'яті голодомору в Україні 1932-1933 рр.³

Президент СРСР М. Горбачов просував ініціативу підписання нового союзного договору, яку підтримувала адміністрація Буша-старшого. Договір мав перерозподілити повноваження центру та республік, перетворивши СРСР на реальну федерацію. Вона мала включити 9 з 15 республік, які на середину 1991 р. не заявили про свій вихід з СРСР. На противагу йому російський лідер Б. Єльцин виступав за новий союз республік на конфедеративних засадах. Незважаючи на особисті протиріччя та різні підходи, обидва лідери до останнього намагались зберегти цілісність держави.

У цьому контексті ключовою ставала позиція України як другої за територією, населенням, економічним потенціалом республіки, без якої оновлений союз виглядав би слабким. Голова Верховної Ради УРСР Л. Кравчук без ентузіазму ставився до союзного договору Горбачова, відстоював конфедеративний принцип об'єднання, прагнучи до якомога більшої самостійності. Його тактика полягала у затягуванні переговорного процесу, що породжувало напруги у відносинах між Києвом та Москвою. У Вашингтоні бачили всі ці рухи та маневри республіканських еліт, скептично ставилися до прагнень українського керівництва.

1 серпня 1991 р. президент Дж. Буш-старший відвідав Київ, де зустрівся з головою Верховної Ради УРСР Л. Кравчуком, прем'єр-міністром В. Фокіним, виступив зі промовою перед депутатами та відвідав Бабин Яр. Київ був останнім пунктом його чотириденного візиту до СРСР. За день до цього, 31 липня президенти СРСР і США у Москві підписали Договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО-1). На переговорах і М. Горбачов, і Б. Єльцин заявляли Дж. Бушу, що без України новий союзний договір втрачає сенс і вся юридична конструкція може розвалитися.

² Городня Н. (2016). Політика США щодо України за президенства Дж. Г. У. Буша (1989-1993). *Вісник КНУ імені Т. Шевченка. Історія*. Вип. 3. С. 24-29.

³ Худолій А. О. (2009). Українсько-американські відносини на початку 90-х років XX ст. *Гілея: науковий вісник*. Вип. 21. С. 397-404.

Візит американського президента до СРСР збігся з активізацією перемовин щодо нового союзного договору ("новоогарьовським процесом"). На той момент у них приймали участь дев'ять республік. Наприкінці липня навіть була оголошена дата його підписання – 20 серпня. Планувалося, що першими угоду підпишуть лідери Росії, Казахстану та Узбекистану. Керівництво УРСР вирішило відкласти розгляд питання до вересня. У Москві очікували, що Україна підпише нову угоду наприкінці жовтня. Натомість Латвія, Литва, Естонія, Вірменія, Грузія та Молдова в односторонньому порядку оголосили про вихід зі складу СРСР.

Візит Дж. Буша-старшого до Києва міг і не відбутися взагалі. До цього він ніколи не був в українській столиці. Київ як пункт програми візиту був обраний з декількох причин. По-перше, Україна була другою за величиною та населенням республікою СРСР і було б нелогічно не відвідати її. По-друге, адміністрація Буша відчувала тиск з боку представників прибалтійських діаспор щодо своєї пасивності відносно визнання незалежності країн Балтії. Вашингтон з весни 1991 р. схилив керівників СРСР до визнання незалежності Латвії, Литви та Естонії. Напередодні президентської компанії 1992 р. радники рекомендували Бушу-старшому зробити жести у бік балтійських республік, щоб заручитися електоральною підтримкою їх діаспор. Для цього був обраний Київ як географічну близький і водночас політично нейтральний майданчик, який, до того ж, у 1972 р. вже відвідував Р. Ніксон.

Москва чинила кулуарний спротив планам Буша відвідати Київ. На фоні протиріч між Кремлем і УРСР щодо нового союзного договору, М. Горбачов не хотів підвищувати цим візитом політичну суб'єктність Л. Кравчука. Коли стала відома програма візиту американського президента до СРСР, радник радянського посольства у Вашингтоні С. Четверіков неофіційно повідомив Білий Дім про те, що відвідати Київ було б поганою ідеєю. Ще під час обговорення ідеї візиту до Києва президент Буш говорив своїм помічникам: «Що б ми не робили, я не створюватиме неприємностей Горбачову», однак тональність послання радянського посольства не сподобалась американському очільнику, і Київ залишили у програмі візиту⁴.

В Україні на візит американського лідера покладали багато сподівань. І лідери національно-демократичних сил, і керівники республіки розцінювали його як знак підтримки їх прагнень до більшої самостійності від Москви.

Відвідування Києва президентом США Дж. Бушем-старшим запам'яталася його відомою та суперечливою промовою у парламенті. Виступаючи у Верховній Раді, він застеріг українських керівників від різких кроків і назвав прагнення до незалежності «безнадійним курсом ізоляції». На думку Буша, політичні, соціально-економічні, культурні вигоди від оновленої союзної угоди дев'яти республік будуть більшими. Фактично у Києві американський лідер рекламував проєкт М. Горбачова з реформування радянської держави. Найбільш цитованими фразами його виступу стали тези: «Але свобода – це не те ж саме, що незалежність. Американці не підтримуватимуть тих, хто шукає незалежності, щоб замінити віддалену тиранію на місцевий деспотизм. Вони не допомагатимуть тим, хто пропагує самовбивчий націоналізм, заснований на етнічній ненависті»⁵. Промова чітко відображала тогочасне бачення ситуації Дж. Бушем. У підсумку американський президент відмовився від прес-конференції та одразу полетів до Вашингтону.

Слова Буша викликали хвилю обурення та приголомшення не лише в Україні, особливо у національно-демократичних сил, а й у української діаспори в США, яка традиційно на виборах підтримувала республіканців. З точки зору історії київська промова Буша-старшого перед депутатами стала однією з його найбільш невдалих промов на президентській посаді, оскільки вже через три тижня подальші події зробили її безглуздою і позбавленою політичного сенсу, виставивши американського очільника боягузом і посміховиськом. 29 серпня 1991 р. колумніст «New York Times» В. Сафайр у статті "After the Fall" («Після падіння») щодо промови Дж. Буша, використавши гру слів, вжив назву Chicken Kiev Speech (з англ. «промова курки по-київськи» або «промова київського боягуза»). Цей іронічний ярлик приліпився до промови назавжди, увійшовши до історії та боляче образивши очільника Білого Дому. Під час президентської компанії 1992 р. в США опоненти з табору демократів малювали карикатури на Буша-

⁴ Щербак Ю. Україна на «шахівниці» Буша-старшого. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/nota-bene/ukrayina-na-shahivnici-busha-starshogo> (дата перегляду: 12.10.2022).

⁵ Київський казус Джорджа Буша-старшого: ганьба й користь знаменитої промови. URL: <https://novynarnia.com/2021/08/01/chicken-kiev-bush/> (дата перегляду: 12.10.2022).

старшого, зображуючи його куркою. До завершення президентської каденції в його оточенні діяло своєрідне табу на згадування промови.

Іншим негативним відлунням київської промови стала втрата Бушем-старшим підтримки української діаспори, яка була традиційним електоратом республіканців. На виборах 1992 р. американські українці у більшості проголосували за кандидата від демократів В. Клінтона.

Неприємна тінь *Chicken Kiev Speech* нависала над українсько-американськими відносинами до середини 1990-х рр., коли підходи Вашингтону до пострадянського простору, зокрема України, кардинально змінилися. Політики з табору Демократичної партії, які тоді знаходилися при владі в США, називали цю промову катастрофічним прорахунком і ганьбою Буша-старшого. У політичних та експертних колах у Києві воліли вважати її політично недоречною, відображенням неглибокого розуміння тодішньої адміністрацією процесів всередині СРСР. Спільним для обох сторін було бажання перегорнути цю сторінку, але слід в історії залишився. Зрештою, К. Райс, яка є однією з авторів цієї промови, під час візиту до Києва у 2005 р., зауважила, що заднім числом легко оцінювати правильність чи ні сказаних тоді слів, але 1991 р. мирний розпад ядерної наддержави не здавався очевидним, коли в очах був приклад Югославії⁶.

19-22 серпня 1991 р. у СРСР відбулася спроба державного перевороту. Частина партійної верхівки створила Державний комітет з надзвичайного стану та спробувала за допомогою військових усунути від влади президента М. Горбачова, політика якого, на їх думку, штовхала країну до розпаду. Сполучені Штати засудили заколот, а президент Дж. Буш-старший у своїй заяві 19 серпня підтримав «заклик російського лідера Б. Єльцина до відновлення законних органів влади»⁷.

Придушення заколоту ДКНС вважається переломним моментом у процесі краху СРСР. Але у США після цих подій витала самозаспокійлива думка, що найскладніший період вже був пройдений. Буш-старший продовжував вірити, що М. Горбачову вдасться зберегти стабільність в ослабленому СРСР⁸. Тому навіть після серпневого путчу, коли перспективи розпаду СРСР отримали реалістичні обриси, у Вашингтоні так і не змогли відійти від попередніх уявлень і оцінок, переглянути позицію щодо процесів. За інерцією підтримуючи ідею нового союзного договору, в реальності адміністрація Дж. Буша-старшого зайняла вичікувальну позицію та змушена була діяти за ситуацією, яка стрімко змінювалася, часто не встигаючи за перебігом подій.

Однією з головних причин фатального нерозуміння Вашингтоном динаміки та перспектив процесів, що розгорталися, були помилки американських розвідувальних структур у стратегічному аналізі та прогнозуванні соціально-політичної ситуації в СРСР. Розвідувальна спільнота США, маючи достовірну інформацію про стан радянської економіки та політичні процеси, не змогла її правильно оцінити та спрогнозувати перебіг подій. Американські фахівці передбачали тривалу внутрішню кризу радянського режиму – падіння економіки, наростання міжнаціональних конфліктів і боротьби всередині комуністичної верхівки, рух республік до більшої самостійності. Разом із тим, в експертних і політичних колах до останнього вважали, що попри всі кризові явища в економіці та політиці керівництво у Москві втримає контроль над ситуацією, а партійні вожді досягнуть угоди щодо політичної реформи СРСР у руслі більшої децентралізації.

Фахівці Ради національної безпеки США, ЦРУ готували аналітичні матеріали, які містили як позитивні, так і негативні сценарії подій, але розпад СРСР вважався вкрай малоймовірним, зважаючи на економічну та політичну стійкість радянської системи⁹. На довгострокову перспективу у якості головного сценарію розвитку подій розглядалося збереження радянським керівництвом чинного курсу на політичну лібералізацію та ринкові реформи. За цим сценарієм, мова

⁶ Горук А (2012). Україна у зовнішній політиці Сполучених Штатів Америки (поч. 1990-х–поч. 2000-х рр.). *Eastern Review*. Т. 1. С. 53-72. URL: <http://hdl.handle.net/11089/18521> (дата перегляду: 12.10.2022).

⁷ Срібна М. (2017). Розбудова українсько-американських відносин на початку 1990-х рр. (на основі фондової колекції Національного музею історії України). *Емінак*. №3 (3). С. 100-105.

⁸ Marples David R. (2019). Ukraine's drive to independence in 1991. *Canadian Slavonic papers*. Vol. 61, Issue 3. pp. 321-345.

⁹ Якупов Р. А. Якупова Д. В. (2018). Прогнозы развития СССР в отражении аналитических материалов Центрального разведывательного управления США (1981-1991). *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. История*. №1 (45). С. 105-114.

йшла про збереження СРСР при суттєвих внутрішніх змінах і новій конфігурації політичної системи.

Згідно з другим сценарієм, спад в економіці та політична нестабільність могли привести до згорання реформ і нових репресій (цементування режиму). Це вплинуло на сприйняття ситуації та можливих сценаріїв розвитку подій американським істеблішментом та публічну позицію адміністрації Дж. Буша-старшого, яка не змогла вчасно прийняти думку про майбутній розпад СРСР.

Серьйозно оцінювати можливість розпаду СРСР у Вашингтоні почали лише після серпневого путчу 1991 р. у Москві. 31 серпня у відставку був відправлений директор ЦРУ В. Хеджкок, який перебував на посаді чотири роки. Однією з головних причин відставки, на думку ЗМІ та конгресменів, став провал відомства щодо прогнозування процесів і подій в СРСР.

Після провалу заколоту ДКНС 22 серпня 1991 р. голова Верховної ради УРСР Л. Кравчук, вирішив скористатися ситуацією і скликав позачергову сесію парламенту. 24 серпня Верховна Рада проголосила незалежність України. Історичний документ підтримали 346 депутатів (75%).

Такий сміливий крок українських керівників став неочікуваним як для Москви та республіканських еліт, так і для Сполучених Штатів. Самостійницький курс Києва не лише руйнував зусилля М. Горбачова та Б. Єльцина з реанімації СРСР, а й прямо суперечив політичній позиції уряду США. Українське рішення викликало ефект доміно – протягом тижня після нього про незалежність оголосили ще 5 республік (Білорусь, Молдова, Азербайджан, Узбекистан і Киргизстан). Тому українську незалежність в адміністрації Буша-старшого зустріли прохолодно.

26 серпня 1991 р. Дж. Буш-старший знову заявив про підтримку Союзної угоди та необхідності досягти взаєморозуміння між Москвою та республіками. Коментуючи рішення Верховної Ради, він зазначив, що проголошення незалежності України ще не означає її вихід зі складу СРСР, і треба чекати та дивитися на розвиток подій, оскільки все відбувається дуже швидко.

Всередині команди американського президента восени 1991 р. не було єдності щодо подій в СРСР. У Вашингтоні всерйоз боялися некерованості ситуації, що могла призвести до регіональних конфліктів із застосуванням ядерної зброї. Домінуючою точкою зору була позиція Державного секретаря Дж. Бейкера, який вважав, що США мають сприяти збереженню СРСР за будь-яку ціну, підтримувати М. Горбачова. Паралельно з дезінтеграцією СРСР розгортався процес розпаду Югославії, що супроводжувався збройним протистоянням. Бейкер і Буш вважали, що у разі розпаду СРСР події будуть розвиватись за аналогічним сценарієм, але з можливістю використання ядерних боєголовок. Конфлікти у Нагорному Карабаху, Придністров'ї та Південній Осетії лише посилювали їх переконання у такому розвитку подій.

Державний секретар США параноїдально боявся, що Казахстан, Україна та Білорусь на тлі глибокої соціально-економічної кризи перетворяться на сірі зони, з яких буде розповсюджуватись ядерна зброя та матеріали, розташовані на їх території. На його думку, більш простіше було тримати це під однією парасолькою Москви. Також радники Бейкера говорили про можливість військового конфлікту України та Росії через Крим та Донбас, населених переважно росіянами¹⁰.

Бачення та підхід Дж. Бейкера щодо подій в СРСР поділяли більшість членів зовнішньополітичної команди Буша – радник президента з національної безпеки Б. Скоукрофт, заступник Державного секретаря з питань Європи Т. Найлз, директорка відділу Ради національної безпеки у справах СРСР та Східної Європи К. Райс (останню вважають авторкою *Chicken Kiev Speech*), а також голова Об'єднаного комітету начальників штабів ЗС США К. Пауел,

Протилежну позицію займали міністр оборони США Д. Чейні (майбутній віце-президент), його заступник П. Вулфовіц, заступник прес-секретаря Білого Дому з зовнішньої політики Р. Попадюк. Влітку 1991 р. вони передбачали близький крах радянської системи. На їх думку, в інтересах США було краще мати у регіоні 15 країн замість однієї великої держави, яка після періоду внутрішньої нестабільності повернеться до авторитаризму, протистояння колишнім опонентам. Чейні виступав за налагодження діалогу з радянськими республіками, підтримку їх незалежності для прискорення розпаду СРСР. Очільник Пентагону був прихильником української незалежності.

¹⁰ Jason Ellis (1994). The 'Ukrainian dilemma' and US foreign policy. *European Security*. Vol. 3, Issue 2. pp. 251-280.

У період підготовки референдуму щодо незалежності восени 1991 р. українське керівництво активізувало міжнародні контакти, прагнучи заручитися підтримкою на Заході. 20-26 вересня 1991 р. Л. Кравчук відвідав Канаду та США. Формальною метою поїздки була участь у 46-й сесії Генеральної асамблеї ООН, у реальності голова Верховної Ради зондував сприйняття української незалежності у Вашингтоні.

Під час візиту він виступив з трибуни ООН, зустрівся з американським президентом Бушем-старшим, прем'єр-міністром Канади Б. Малруні, керівниками МВФ і Світового банку, а також представниками української діаспори. Під час переговорів Дж. Буш-старший пообіцяв повернутися до питання визнання незалежності України після референдуму 1 грудня, а замість очікуваної підтримки курсу на незалежність запропонував участь у програмі Корпусу Миру, що черговий раз продемонструвало його нерішучість.

В адміністрації Дж. Буша-старшого очікували, що незалежність України на референдумі 1 грудня підтримують абсолютна більшість громадян, однак до кінця вагалися щодо офіційного визнання. З одного боку, згідно з демократичних традицій Сполучені Штати не могли не визнати волю українського народу до незалежності, висловлену на референдумі. З іншого, до останнього підтримуючи зусилля Горбачова та Єльцина зі збереження Союзу, розглядали референдум як частину переговорного процесу щодо нового союзу. 20 листопада Сенат абсолютною більшістю ухвалив резолюцію з закликом до президента визнати Україну, якщо референдум 1 грудня продемонструє підтримку акту про незалежність. Після цього Білий Дім почав схилитися до визнання української незалежності за певних умов. 27 листопада на зустрічі з представниками української діаспори президент Дж. Буш-старший заявив, що у разі позитивних результатів референдуму США здійснять кроки з визнання незалежності України¹¹. Сама зустріч була організована головою Українського Конгресового Комітету Америки (УККА) А. Лозинським та заступником прес-секретаря Білого Дому Р. Попадюком. Формулювання «здійснять кроки» залишало для президентської адміністрації простір для маневру. Трохи раніше, США неофіційно повідомили українську владу, що якщо на референдумі не менше 70% виборців підтримують незалежність, то Сполучені Штати визнають її. 30 листопада 1991 р. Дж. Буш-старший у телефонній розмові з М. Горбачовим попередив: «США будуть вимушені визнати Україну, оскільки є всі ознаки, що завтра переважна більшість проголосує на підтримку незалежності. Якщо референдум принесе очікувані результати, єдине питання полягає в тому, коли й яким чином ми й інші країни визнаємо Україну»¹².

1 грудня відбулися всеукраїнський референдум і перші президентські вибори. Незалежність України підтримали 90,3% громадян, які взяли участь у голосуванні. У кількісному вимірі українській незалежності сказали «так» 28,8 млн. громадян. На виборах Президента України перемогло з результатом 61,6% отримав Л. Кравчук. Результати референдуму стали приголомшливими для світу. 2 грудня Україну як незалежну державу першими визнали Польща та Канада. Тоді ж Державний департамент США виступив із заявою, у якій привітав український народ з результатами референдуму та вільними виборами. 3 грудня Дж. Буш-старший у телефонній розмові привітав Л. Кравчука з обранням на посаду та переконливими результатами референдуму. Але про офіційне визнання з боку США не йшлося.

Навіть тоді для США підтримка українцями незалежності на референдумі не була тотожна виходу України зі складу СРСР. Адміністрація Дж. Буша-старшого виходила з презумпції існування Радянського Союзу і зайняла вичікувальну позицію у питанні визнання України, вважаючи, що ще існувала можливість підписання нової союзної угоди «9+1» (її підписання планувалося у грудні). Сполучені Штати не хотіли визнавати незалежність України раніше, ніж це зробить Росія. Після референдуму США ще три тижні проводили консультації з європейцями та керівниками у Москві.

5 грудня Російська Федерація визнала незалежність України. 8 грудня лідери України, Росії та Білорусі підписали Біловезьку угоду, яка констатувала припинення існування СРСР і ство-

¹¹ Pifer Steven (2017). *The Eagle and the Trident: U.S. – Ukraine Relations in Turbulent Times*. Washington, Brookings Institution Press, 366 p.

¹² Лакішик Д. (2018). Особливості американсько-українських відносин у 1991-2004 рр. *Американська історія та політика*. Вип. 5. С. 50-58.

рення Співдружності незалежних держав. 21 грудня на саміті в Алма-Аті до угоди приєдналися ще 8 республік.

Бачивши, що Радянський Союз розвалюється і питання контролю над ядерною зброєю стає актуальним, Державний секретар Дж. Бейкер 12 грудня виступив з заявою, у якій спробував жорстко пов'язати встановлення дипломатичних відносин із взяттям Україною зобов'язань щодо без'ядерного статусу, економічних реформ і дотримання прав людини. Виступаючи з промовою у Принстонському університеті, Бейкер констатував відхід у минуле СРСР, але пов'язав визнання нових держав на його теренах з цими трьома критеріями¹³. Ці застереження одразу були нівельовані українською стороною – ці пункти містилися у Декларації про державний суверенітет від 16 липня 1990 р. та постанові Верховної Ради від 24 жовтня 1991 р. Повідомивши Вашингтон про це, Київ фактично дав попередню згоду на їх виконання і зняв останню перешкоду на шляху започаткування міждержавних відносин. 7 грудня 1991 р. Україну відвідав заступник Державного секретаря США з питань Європи Т. Найлз для зондування дій українського керівництва після референдуму, а 18-19 грудня відбувся робочий візит до України Державного секретаря Дж. Бейкера.

Вранці 25 грудня 1991 р. президент СРСР М. Горбачов оголосив про відставку. Через сім годин після його заяви Сполучені Штати офіційно визнали незалежність України¹⁴. У Державному департаменті тоді радили американському очільнику визнати Україну з вимогою ліквідації ядерної зброї. Але така позиція у сукупності з київською промовою виглядала б як явно антиукраїнська позиція. Тому у Білому Домі прийняли рішення про визнання без жорстких публічних вимог. У зверненні до американського народу президент Дж. Буш-старший заявив про визнання України як незалежної держави та готовність до негайного встановлення з Києвом дипломатичних відносин. США стали вісімнадцятою країною, яка ухвалила подібне рішення.

Визнання з боку Сполучених Штатів відіграло роль каталізатора у міжнародному визнанні України. В останній тиждень 1991 р. Україну визнали 50 держав, зокрема провідні країни Західної Європи, Японія, Китай, Бразилія, Австралія. 3 січня 1992 року між Україною та США було встановлено дипломатичні відносини. 21 січня Сполучені Штати підняли рівень свого представництва у Києві з консульства до посольства, а 23 січня країни обмінялися нотами про встановлення дипломатичних відносин у повному обсязі.

У перші роки української незалежності двосторонні відносини Вашингтону та Києва були складними та суперечливими. Навіть після розпаду СРСР адміністрація Дж. Буша-старшого продовжувала дотримуватися звичної, москвоцентричної парадигми мислення. В очах США Росія як ядерна держава, постійний член Ради Безпеки ООН з її великими природними ресурсами була значно важливіша, ніж східноєвропейські та пострадянські країни. Тим більше, що більшість американських політиків навіть не знали розташування останніх на карті світу.

Вважалося, що допомігши російському керівництву побудувати ринкову економіку та демократію, вдасться перетворити Москву з колишнього супротивника на стратегічного партнера. Росія тоді виступала як безумовний регіональний лідер, а її лідера Б. Єльцина на Заході вважали демократом, здатним гарантувати мирний перехід до ринкової демократії.

Такий підхід США до пострадянського простору залишав мало можливостей Україні для вибудовування повноцінних двосторонніх відносин. Політика США щодо Києва у 1992 р. зводилася до того, щоб всіма можливими засобами домогтися відмови від ядерної зброї¹⁵. До кінця своєї каденції Дж. Буш-старший не цікавився питаннями, пов'язаними з українським напрямком поза контекстом ядерного роззброєння.

Українське керівництво прагнуло встановити конструктивні відносини з США. Сполучені Штати стали країною, куди 5-11 травня 1992 р. Л. Кравчук здійснив свій перший закордонний візит на посаді президента. У Вашингтоні він провів зустрічі з президентом Дж. Бушем-

¹³ James A. Baker III. Post-Soviet Union policy (talk by 52nd Secretary of State about American policy after the collapse of the Soviet Union, Princeton University December 12, 1991). URL: <https://blogs.princeton.edu/reelmudd/2011/03/james-baker-about-post-soviet-policy-1991/> (accessed November 2, 2022).

¹⁴ Kubicek Paul (2003). U.S.-Ukrainian Relations: From Engagement to Estrangement. *Problems of Post-Communism*. Vol. 50. Issue 6. pp. 3-11.

¹⁵ Stephan Kieninger (2022). The Bush and Clinton Administrations and Ukraine's Nuclear Dismantlement, 1991-1994. *Diplomacy & Statecraft*. Vol. 33. Issue 3. pp. 566-588.

старшим, віце-президентом Д. Куейлом, Державним секретарем Дж. Бейкером, міністром оборони Д. Чейні. За результатами візиту було підписано ряд документів – політичну декларацію, угоди про торговельні відносини, про захист навколишнього середовища, науково-технічну та гуманітарну співпрацю, меморандум про взаєморозуміння між урядами.

Головними здобутками візиту стало підписання політичної декларації та Угоди про торговельні відносини між Україною та США. У декларації вперше було зафіксовано формулу «демократичного партнерства» між країнами. Тоді у Вашингтоні відкрили українське посольство. Л. Кравчук також зустрівся з супротивником Дж. Буша-старшого на виборах, кандидатом від демократів Б. Клінтоном. Візит носив формальний характер, і після нього прориву чи подай суттєвих змін у двосторонніх відносинах не відбулося.

Порядок денний українсько-американських відносин у 1991-1993 рр. включав найбільш нагальні питання та обмежувався трьома напрямками – політичний діалог, ядерне роззброєння та економічна допомога. У ці роки у двосторонні відносини чітко демонстрували асиметричний характер і різноспрямованість інтересів. Якщо у США розглядали Україну як несуттєву для своїх інтересів, то для українського керівництва американський напрямок став одним з головних у зовнішній політиці. У центрі уваги сторін були різні пріоритети. Американців фактично цікавило лише питання відмови Києва від ядерної зброї, у той час як українські урядовці на переговорах приділяли рівнозначну увагу всім трьом сферам.

Попри намагання української сторони налагодити контакти з адміністрацією Буша-старшого, політичний діалог знаходився у стагнації, мав спорадичний характер, жорстко прив'язувався до прогресу у питанні ядерної зброї. Слід відзначити, що на початку 1990-х рр. політика Вашингтону щодо України, інших пострадянських країн характеризувалася концептуальною невизначеністю. Це було зумовлено декількома причинами. По-перше, західні країни, зокрема й США, значною мірою виявились не готовими до швидкого розпаду СРСР. Тому американська дипломатія обрала курс на тісні відносини з Москвою як найбільш очевидний центр сили на пострадянському просторі у розрахунок на те, що на Росія зможе підтримуватиме відносний порядок у регіоні, разом зі Сполученими Штатами вирішить ядерне питання.

По-друге, відсутність спеціалістів по колишнім республікам, незнання ситуації на «місці» змушували зайняти вичікувальну позицію, а налагодження дипломатичних контактів потребувало певного часу. Перший посол США у Києві Р. Попадюк вручив вірчі грамоти Л. Кравчуку у липні 1992 р. і попрацював лише рік¹⁶.

По-третє, на відміну від країн Центрально-Східної Європи, де падіння комунізму супроводжувалось усуненням комуністичних еліт з політичної сцени, в Україні колишня партійна номенклатура та червоні директори зберігали домінуючі позиції у владі. В очах США Україна у перші роки незалежності мало чим відрізнялась від радянської республіки.

З українського боку на концептуальному рівні також бракувало осмислення відносин зі Сполученими Штатами у нових геополітичних реаліях. 2 липня 1993 р. Верховна Рада ухвалила постанову «Про основні напрями зовнішньої політики України». Документ визначив чотири стратегічні напрями зовнішньополітичної активності нової держави: 1) розвиток двосторонніх відносин; 2) розширення участі в європейських структурах і проектах; 3) співпраця в рамках СНД; 4) Набуття членства та діяльність в міжнародних організаціях. Щодо відносин зі США, у декларації про них згадувалося лише в одному абзаці, де зазначалося, що «відносини із Сполученими Штатами Америки як країною, політика якої суттєвим чином впливає на розвиток міжнародних подій, має особливе значення для України»¹⁷.

Висновки. Таким чином встановлення міждержавних відносин між США і Україною відбувалося в суперечливих умовах. В умовах наростання кризових процесів у СРСР у 1989-1991 рр. адміністрація Буша-старшого зробила ставку на підтримку Москви у боротьбі з радянськими республіками навколо нової союзної угоди. Така стратегія Вашингтону виходила з міркувань,

¹⁶ Haran Olexiy (1995). Disintegration of the Soviet Union and the U.S. Position on the Independence of Ukraine. *Discussion paper. Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School*. URL: <https://www.belfercenter.org/publication/disintegration-soviet-union-and-us-position-independence-ukraine> (accessed November 2, 2022).

¹⁷ Дудко І. Д. (2020). Політика США щодо країн СНД: дискурс періоду постбіполярних часів. *Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору* / за ред. А. Г. Бульвінського. Київ, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», с. 135-171.

що для США було зручним та вигідним збереження радянської держави як передбачуваного геополітичного опонента та з точки зору підтримки стратегічної стабільності.

У свою чергу це формувало офіційну позицію Сполучених Штатів у цій ситуації – безумовна підтримка зусиль і курсу М. Горбачова щодо збереження цілісності СРСР (за виключенням країн Балтії).

У цьому контексті самостійницькі дії українських керівників сприймалися як небезпечні з огляду на дестабілізацію ситуації в СРСР і проблему контролю над ядерною зброєю. Позиція УРСР щодо нової союзної угоди була ключовою, оскільки без її участі як другої за чисельністю населення та економічним потенціалом республіки спроби реанімувати СРСР були приречені на провал. Як результат, проголошення незалежності України у серпні 1991 р. викликало у Вашингтоні прохолодне ставлення, повністю суперечивши стратегії США.

Через вагання та нерішучість Сполученим Штатам знадобилося три тижня після референдуму 1 грудня, щоб визнати незалежність України. Лише, коли розвіялися останні ілюзії з можливості збереження СРСР, США ухвалили рішення про офіційне визнання української держави 25 грудня 1991 р. Разом із тим, такі суперечливі передумови започаткування двосторонніх відносин значною мірою зумовили їх стагнацію у перші роки української незалежності.

Після розпаду СРСР адміністрація Буша-старшого продовжувала інерційно дотримуватися москвоцентричних підходів у політиці щодо нових незалежних держав. Результатом цього став асиметричний розвиток та різноспрямованість українсько-американських відносин. Сполучені Штати на початку 1990-х рр. не розглядали Україну як важливу країну для своїх інтересів у регіоні СНД, а американська політика зводилася до питання відмови Києва від ядерної зброї. Натомість керівники української держави прагнули встановити конструктивні відносини з єдиною наддержавою, розглядаючи американський напрямок як один з головних у зовнішній політиці.

Список джерел

1. Городня Н. (2016). Політика США щодо України за президенства Дж. Г. У. Буша (1989-1993). *Вісник КНУ імені Т. Шевченка. Історія*. Вип. 3. С. 24-29.
2. Горук А (2012). Україна у зовнішній політиці Сполучених Штатів Америки (поч. 1990-х–поч. 2000-х рр.). *Eastern Review*. Т. 1. С. 53-72. URL: <http://hdl.handle.net/11089/18521> (дата перегляду: 12.10.2022).
3. Дудко І. Д. (2020). Політика США щодо країн СНД: дискурс періоду постбіполярних часів. *Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору* / за ред. А. Г. Бульвінського. Київ, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 560 с.
4. Київський казус Джорджа Буша-старшого: ганьба й користь знаменитої промови. URL: <https://novynarnia.com/2021/08/01/chicken-kiev-bush/> (дата перегляду: 12.10.2022).
5. Лакішик Д. (2018). Особливості американсько-українських відносин у 1991-2004 рр. *Американська історія та політика*. Вип. 5. С. 50-58.
6. Срібна М. (2017). Розбудова українсько-американських відносин на початку 1990-х рр. (на основі фондової колекції Національного музею історії України). *Емінак*. №3 (3). С. 100-105.
7. Худолій А. О. (2009). Українсько-американські відносини на початку 90-х років XX ст. *Гілея: науковий вісник*. Вип. 21. С. 397-404.
8. Щербак Ю. Україна на «шахівниці» Буша-старшого. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/nota-bene/ukrayina-na-shahivnici-busha-starshogo> (дата перегляду: 12.10.2022).
9. Якупов Р. А. Якупова Д. В. (2018). Прогнозы развития СССР в отражении аналитических материалов Центрального разведывательного управления США (1981-1991). *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. История*. №1 (45). С. 105-114.
10. Haran Olexiy (1995). Disintegration of the Soviet Union and the U.S. Position on the Independence of Ukraine. *Discussion paper. Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School*. URL: <https://www.belfercenter.org/publication/disintegration-soviet-union-and-us-position-independence-ukraine> (accessed November 2, 2022).
11. James A. Baker III. Post-Soviet Union policy (talk by 52nd Secretary of State about American policy after the collapse of the Soviet Union, Princeton University December 12, 1991). URL:

<https://blogs.princeton.edu/reelmudd/2011/03/james-baker-about-post-soviet-policy-1991/> (accessed November 2, 2022).

12. Jason Ellis (1994). The 'Ukrainian dilemma' and US foreign policy. *European Security*. Vol. 3, Issue 2. pp. 251-280.

13. Kubicek Paul (2003). U.S.-Ukrainian Relations: From Engagement to Estrangement. *Problems of Post-Communism*. Vol. 50. Issue 6. pp. 3-11.

14. Marples David R. (2019). Ukraine's drive to independence in 1991. *Canadian Slavonic papers*. Vol. 61, Issue 3. pp. 321-345.

15. Stephan Kieninger (2022). The Bush and Clinton Administrations and Ukraine's Nuclear Dismantlement, 1991-1994. *Diplomacy & Statecraft*. Vol. 33. Issue 3. pp. 566-588.

16. Pifer Steven (2017). The Eagle and the Trident: U.S. – Ukraine Relations in Turbulent Times. Washington, Brookings Institution Press, 366 p.

References

1. Horodnia N. (2016). Polityka SShA shchodo Ukrainy za prezydentstva Dzh. H. U. Busha (1989-1993). *Visnyk KNU imeni T. Shevchenka. Istoriiia*. Vyp. 3. S. 24-29.

2. Horuk A (2012). Ukraina u zovnishnii politytsi Spoluchenykh Shtativ Ameryky (poch. 1990-kh–poch. 2000-kh rr.). *Eastern Review*. T. 1. S. 53-72. URL: <http://hdl.handle.net/11089/18521> (data perehliadu: 12.10.2022).

3. Dudko I. D. (2020). Polityka SShA shchodo krain SND: dyskurs periodu postbipoliarnykh chasiv. *Intehratsiini vymiry transformatsii postradianskoho prostoru* / za red. A. H. Bulvinskoho. Kyiv, DU «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy», 560 s.

4. Kyivskyi kazus Dzhordzha Busha-starshoho: hanba y koryst znamenytoi promovy. URL: <https://novynarnia.com/2021/08/01/chicken-kiev-bush/> (data perehliadu: 12.10.2022).

5. Lakishyk D. (2018). Osoblyvosti amerykansko-ukrainskykh vidnosyn u 1991-2004 rr. *Amerykanska istoriia ta polityka*. Vyp. 5. S. 50-58.

6. Sribna M. (2017). Rozbudova ukrainsko-amerykanskykh vidnosyn na pochatku 1990-kh pp. (na osnovi fondovoi kolektsii Natsionalnogo muzeiu istorii Ukrainy). *Eminak*. №3 (3). S. 100-105.

7. Khudolii A. O. (2009). Ukrainsko-amerykanski vidnosyny na pochatku 90-kh rokiv XX st. *Hileia: naukovyi visnyk*. Vyp. 21. S. 397-404.

8. Shcherbak Yu. Ukraina na «shakhivnytsi» Busha-starshoho. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/nota-bene/ukrayina-na-shahivnytsi-busha-starshoho> (data perehliadu: 12.10.2022).

9. Jakupov R. A. Jakupova D. V. (2018). Prognozy razvitija SSSR v otrazhenii analiticheskikh materialov Central'nogo razvedyvatel'nogo upravlenija SShA (1981-1991). *Izvestija vysshih uchebnykh zavedenij. Povolzhskij region. Gumanitarnye nauki. Istorija*. №1 (45). S. 105-114.

10. Haran Olexiy (1995). Disintegration of the Soviet Union and the U.S. Position on the Independence of Ukraine. *Discussion paper. Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School*. URL: <https://www.belfercenter.org/publication/disintegration-soviet-union-and-us-position-independence-ukraine> (accessed November 2, 2022).

11. James A. Baker III. Post-Soviet Union policy (talk by 52nd Secretary of State about American policy after the collapse of the Soviet Union, Princeton University December 12, 1991). URL: <https://blogs.princeton.edu/reelmudd/2011/03/james-baker-about-post-soviet-policy-1991/> (accessed November 2, 2022).

12. Jason Ellis (1994). The 'Ukrainian dilemma' and US foreign policy. *European Security*. Vol. 3, Issue 2. pp. 251-280.

13. Kubicek Paul (2003). U.S.-Ukrainian Relations: From Engagement to Estrangement. *Problems of Post-Communism*. Vol. 50. Issue 6. pp. 3-11.

14. Marples David R. (2019). Ukraine's drive to independence in 1991. *Canadian Slavonic papers*. Vol. 61, Issue 3. pp. 321-345.

15. Stephan Kieninger (2022). The Bush and Clinton Administrations and Ukraine's Nuclear Dismantlement, 1991-1994. *Diplomacy & Statecraft*. Vol. 33. Issue 3. pp. 566-588.

16. Pifer Steven (2017). The Eagle and the Trident: U.S. – Ukraine Relations in Turbulent Times. Washington, Brookings Institution Press, 366 p.